

واژه‌نامه توصیفی-کاربردی
روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

مجموعهٔ واژه‌نامه‌های توصیفی لوگوس

۱. واژه‌نامهٔ توصیفی نشانه‌شناسی، براونون مارتین و فلیزیتاس رینام، ترجمهٔ مهدی منتظرقائم، زهرا اسدی.
۲. واژه‌نامهٔ توصیفی زبان‌شناسی شناختی، ویوین اونز، ترجمهٔ حدائق رضایی، مینا قندهاری.
۳. واژه‌نامهٔ توصیفی هنر داستان‌نویسی. جمال میرصادقی.
۴. واژه‌نامهٔ توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات. حسن بشیر.

**A Glossary of Research Methods
in Social Sciences and Communications**
Hassan Bashir

© Logos Publications 2021

واژه‌نامه توصیفی-کاربردی
روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

حسن بشیر

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (ع)

سرشناسه: بشیر، حسن، ۱۳۳۳ -

عنوان و نام پدیدآور:

واژه‌نامه توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات/ حسن بشیر.

مشخصات نشر: تهران: لوگوس، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۶۲۳ ص. ۱۴/۵/۲۱×۵/س م.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۲۶-۲

وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۷۶۵-۸۳۲.

موضوع: علوم اجتماعی-- واژه‌نامه‌ها / Social sciences -- Dictionaries

موضوع: علوم اجتماعی-- اصطلاح‌ها و تعبیرها/ Social sciences--Terminology

رده‌بندی کنگره: H۴۹

رده‌بندی دیویی: ۳۰۰/۳

شماره کتاب‌شناسی ملی: ۶۰۴۳۲۳۳

لوگوس

واژه‌نامه توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

حسن بشیر

طراح جلد: حسین راست منش

چاپ اول: ۱۳۹۹

شمارگان: ۳۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۲۶-۲

قیمت: ۱۳۰۰۰۰ تومان

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

موبایل مرکز پخش: ۰۹۰۲۱۵۴۰۰۴۲

فروشگاه آنلاین لوگوس

www.irlogos.com

فهرست

۱.....	مقدمه
۵.....	مدخل‌ها
۵.....	آ
۱۵.....	الف
۳۸.....	ب
۴۳.....	پ
۱۵۲.....	ت
۲۶۱.....	ث
۲۶۲.....	ج
۲۶۶.....	چ
۲۶۷.....	ح
۲۶۸.....	خ
۲۷۴.....	د
۲۷۹.....	ر
۳۴۷.....	ز
۳۵۰.....	ژ
۳۵۱.....	س
۳۵۹.....	ش
۳۶۳.....	ض
۳۶۴.....	ط
۳۸۰.....	ع
۳۸۶.....	ف
۴۰۴.....	ق
۴۱۱.....	ک
۴۱۵.....	گ
۴۱۸.....	ل
۴۱۹.....	م
۵۱۱.....	ن
۵۴۶.....	و
۵۵۱.....	ه

۲ / واژه‌نامه توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

۵۵۹.....	ی
۵۶۳.....	واژه‌نامه انگلیسی به فارسی
۵۹۹.....	منابع فارسی
۶۰۷.....	منابع انگلیسی

مقدمه

واژه‌نامه‌ها یکی از مهم‌ترین متونی هستند که استفاده می‌شوند. یکی از دلایل اساسی اهمیت آن‌ها، دسترسی آسان افراد به معانی مفاهیم و واژه‌های مختلف در علوم گوناگون است. اصولاً این فرهنگ‌نامه‌ها، معمولاً مبتنی بر تعاریف ارائه‌شده توسط طراحان و اندیشمندان آن‌هاست. آنچه تاکنون نیز معمول بود و با توجه به اینکه عمدتاً علوم اجتماعی در جهان غرب شکل گرفته است و طراحی شده‌اند. معانی و تعاریف مزبور نیز توسط آنان تهیه و تدوین شده‌اند و در سطح جهانی استفاده شده‌اند. اما تعاریف این واژه‌نامه‌ها معمولاً مشخص نیست که توسط چه کسانی تهیه و ارائه شده‌اند. این مسئله در رابطه با دایرةالمعارف‌ها کاملاً متفاوت است. به عبارت دیگر، در دایرةالمعارف‌ها، مفهوم تفصیلی هر واژه توسط متخصصان با ذکر نام آنان درج می‌گردد. اما کتاب حاضر، فرهنگ توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات، دو تفاوت اساسی با واژه‌نامه‌ها یا فرهنگ‌نامه‌های دیگر دارد.

۱- مستندسازی: تلاش شده است که کلیه مفاهیم این واژه‌نامه، به شکل مستند از کتاب‌های مهم در زمینه روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات، با ذکر دقیق نام نویسندگان و منبع استفاده‌شده جمع‌آوری شوند. به عبارت دیگر، از نظر اینکه تنها به تعاریف اکتفا می‌کند و به معنای تفصیلی واژه نمی‌پردازد به واژه‌نامه‌های معمولی شباهت دارد، و با توجه به اینکه ارائه‌کننده تعریف و منبع مرتبط با آن ذکر شده است، شباهت به دایرةالمعارف‌ها دارد.

۲- بومی‌سازی: علاوه بر معانی ارائه‌شده توسط اندیشمندان غربی، که معمولاً این‌گونه واژه‌نامه‌ها بر پایه تعاریفی که غربی‌ها از مفاهیم این علوم ارائه می‌کنند مبتنی است، تلاش شده است تا آنجا که ممکن باشد بر پایه معانی ارائه‌شده توسط اندیشمندان ایرانی نیز استوار باشد.

۲ / واژه‌نامه توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

یکی از دلایل مهم این رویکرد در جمع‌آوری تعاریف ارائه شده توسط اندیشمندان و استادان ایرانی برای مفاهیم مختلف **بومی‌سازی علمی** است. با توجه به این رویکرد، تلاش شده است تا حتی الامکان از کتاب‌های معروف در حوزه روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات استفاده شده، تعاریف و دیدگاه‌های مختلف جمع‌آوری و تدوین شوند.

یکی دیگر از فواید این روش، ایجاد زمینه‌ای مناسب برای به کارگیری تعاریف موجود با توجه به ارائه‌دهنده آن‌هاست که بعضاً ایرانی هستند. گرچه این تعاریف ارائه شده، شاید مبتنی بر تعاریف دیگران نیز باشد، اما طرح نام اندیشمندان و استادان ایرانی در کنار استادان و اندیشمندان خارجی نه تنها دانشجویان و دانش‌پژوهان را با تعاریف ارائه شده توسط استادان ایرانی آشنا می‌سازد، بلکه در حقیقت آنان را با نام و حوزه علمی این استادان نیز آشنا تر می‌کند. این حرکت خود نوعی از بومی‌سازی علمی است که به نظر می‌رسد، در کنار سایر حرکت‌های دیگر می‌تواند از اهمیت ویژه‌ای برخوردار باشد.

در حقیقت، یکی از انگیزه‌های مهم در تدوین این فرهنگ‌نامه، همین نگاه به طرح نام و دیدگاه اندیشمندان و استادان ایرانی به مفاهیم مختلف است. ما متأسفانه هیچ‌گونه تلاش جدی در طرح نام و دیدگاه‌های اندیشمندان ایرانی در کنار اندیشمندان خارجی نکرده‌ایم. این حرکت شاید بتواند، فتح بایی برای یک حرکت وسیع در جهت بومی‌سازی علمی تلقی گردد؛ حرکتی که نه تنها باید در تعاریف مفاهیم گنجانده شود، بلکه در طراحی نظریه‌ها، اندیشه‌ها و دیدگاه‌ها تعقیب شود.

در این فرهنگ‌نامه همچنین تلاش شده است که معادل واژه‌های مهم به زبان انگلیسی نیز آورده شوند. این خود می‌تواند به یک واژه‌نامه مستقلی در این زمینه تبدیل شود که در اختیار خوانندگان قرار می‌گیرد.

جهت آشنایی عمیق‌تر با این فرهنگ‌نامه چند نکته مهم مطرح می‌شود:

۱- کلیه مطالب درج شده در این کتاب به صورت نقل قول مستقیم است. به همین دلیل، مطالب بین دو گیومه قرار گرفته‌اند. بدیهی است که تلاش شده است هیچ تصرفی در شیوه نگارش این مطالب صورت نگیرد.

۲- تلاش شده است کلیه منابع اشاره شده در تعریف هر مفهوم، اعم از فارسی و انگلیسی، با دقت جمع‌آوری و در منابع پایانی آورده شوند. بنابراین، می‌توان گفت که علاوه بر اصل منبع نقل قول، منابع درون‌متنی نیز در این زمینه درج شده‌اند.

۳- برخی از مفاهیم از چند واژه تشکیل شده‌اند که بر اساس اهمیت، واژه مهم‌تر در آغاز و بقیه واژه‌ها بعد از ویرگول آمده‌اند تا بتوان آسان‌تر به مفاهیم اساسی دست یافت.

۴- تلاش شده است که تعاریف و مطالب توضیحی هر مفهوم از کتاب‌های مهم و استادان به نام جمع‌آوری ارائه شوند. بدون اغراق می‌توان گفت که ده‌ها کتاب به صورت دقیق مطالعه و تلاش شده است که مهم‌ترین دیدگاه‌ها، تعاریف و توضیحات در رابطه با هر مدخل/مفهوم تعیین و درج شوند. تشخیص و انتخاب این مطالب خود یک فرایند بسیار وقت‌گیر، دقیق و نیازمند تجربه‌ای عمیق بود که در این زمینه امید می‌رود که موفقیت لازم کسب شده باشد.

۵- در بسیاری از موارد تلاش شده است که تعاریف و دیدگاه‌های مختلف در رابطه با یک مدخل/مفهوم ارائه شوند تا خواننده بتواند انتخاب لازم را انجام دهد.

۶- تهیه و تدوین این فرهنگ‌نامه می‌تواند در چابک‌سازی نوشتن پایان‌نامه‌ها، مقالات و کتاب‌های مرتبط با صرف کمترین زمان ممکن کمک کند.

۷- یکی از فواید این اقدام که امید می‌رود در حوزه‌های دیگر نیز انجام گیرد، آشنایی با تنوع و تعدد مدخل‌ها/مفاهیم گوناگون در حوزه روش پژوهش است. آشنایی به این تنوع و تعدد می‌تواند شمولیت یا محدودیت طرح این‌گونه موارد به زبان فارسی را نشان دهد که در تکمیل مطالب مرتبط با موضوع مورد بحث می‌تواند تأثیرگذار باشد.

۸- در این کتاب ۱۶۴۳ مدخل/مفهوم معرفی شده است. بدیهی است که گاهی برای هر مفهوم چندین تعریف و توضیح آمده است که کتاب را به یک فرهنگ‌نامه جامع تبدیل کرده است.

کتاب *واژه‌نامه توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم/اجتماعی و ارتباطات*، اولین کتاب از مجموعه فرهنگ‌نامه‌های مستندی است که امیدوارم در آینده نزدیک کتاب‌های دیگر نیز تهیه و منتشر شوند.

در پایان این مقدمه از استاد فرهیخته و اندیشمند جناب آقای دکتر علی اصغر سلطانی استاد برجسته زبان‌شناسی و روش‌شناسی و مدیر مسئول انتشارات لوگوس به خاطر حمایت‌ها و همکاری‌های صمیمانه ایشان در انتشار این کتاب تقدیر و تشکر کنم.

دکتر حسن بشیر

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق^(ع)

مدخل‌ها

آ

آزمایش

Experiment

- ۱- «فراهم آوردن موجبات پیدایی پدیده است، در شرایطی کاملاً مشخص و در انطباق با فرضیه‌ای که بررسی آن مورد نظر است.» (ساروخانی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۱)
- ۲- «آزمایش، هنر اخذ تجربیات دقیق و بسیار معین.» (ساروخانی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۲، تعریف از کلود برنارد)
- ۳- «روشی است که در آن با تکیه بر امور تجربی به بیان فرضیه‌های حاصل از نتایج ناشی از مشاهدات و بررسی آن‌ها از طریق تجربه و آزمایش، به کشف قوانین پدیده‌ها پرداخته می‌شود.» (ساروخانی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۱، تعریف از کوویه)
- ۴- «ویژگی آزمایش، کنترل دقیق تمامی متغیرهای تأثیرگذار در شرایط کنترل شده با استفاده از گروه یا گروه‌های آزمایشی و گروه گواه است. به عبارت دیگر، تأثیر محرک‌های خاصی (متغیر مستقل) بر متغیر مورد بررسی (متغیر وابسته) بدون در نظر گرفتن مداخله متغیرهای دیگر مشخص می‌شود. مزیت اصلی این روش، کنترل دقیق تمامی متغیرهای ناخواسته و در نتیجه یافتن میزان تأثیرگذاری هر یک از متغیرهایی است که «علت» تغییر در متغیر وابسته فرضی شده‌اند. اندازه‌گیری دقیق از جمله مزایای دیگر این روش است.» (سیدامامی، ۱۳۸۶: ۱۹۵)
- ۵- «آزمایش در علوم طبیعی همچون زیست‌شناسی، فیزیک، شیمی و پزشکی همواره روش اصلی برای فهم و تبیین پدیده‌های طبیعی بوده است. در علوم انسانی نیز انگیزه دستیابی به استانداردهای علوم طبیعی

۶ / واژه‌نامه توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

سبب شده است تا روش آزمایش به تدریج به کار گرفته و معیاری برای روش شناسی های معتبر شمرده شود. از میان رشته‌های علوم اجتماعی، روان شناسی و روان شناسی اجتماعی بیش از همه از روش آزمایشی بهره گرفته‌اند، گرچه در جامعه‌شناسی، اقتصاد رفتاری، علوم ارتباطات و شاخه‌های دیگر علوم اجتماعی نیز این روش همواره مهم تلقی شده است. علوم سیاسی از معدود شاخه‌های علوم اجتماعی بوده که روش آزمایش را به مثابه یکی از روش‌های مورد توجه خود نیافته، باین همه کاربرد آن در علوم سیاسی مورد تأیید بسیاری از پژوهشگران بوده است.» (سیدامامی، ۱۳۸۶: ۳۵۱)

۶- «آزمایش با وجود تنوعی که دارد، اصولاً مستلزم نوعی مداخله^۲ در جریان امور طبیعی یا اجتماعی به منظور مشاهده تأثیرات این مداخله است. توانایی این روش در نشان دادن رابطه علی میان متغیرها، آن را به مثابه معتبرترین روش برای علت کاوی در علوم طبیعی بر شمرده است. در علوم اجتماعی اثبات‌گرایی هیچ روش دیگری قابل قیاس با روش آزمایشی از نظر دقت تشخیص علت یا علل پدیده‌ها نیست. حتی در علوم سیاسی نیز که این روش کاربرد محدودتری دارد، به اعتقاد برخی از اهل نظر، «یکی از صحیح‌ترین و قوی‌ترین روش‌های کشف حقیقت و گسترش دانش» و «علمی‌ترین و پیچیده‌ترین روش پژوهشی است» (طاهری، ۱۳۸۰، صص ۱۴۸ و ۱۵۰). در واقع در روش شناسی اثبات‌گرایی، هنگامی که از «طرح پژوهش کلاسیک» سخن می‌رود و بقیه طرح‌های پژوهشی یا روش‌ها در پرتو چنان استاندارد ارزیابی می‌شوند، منظور همان طرح آزمایشی است. (نکمیاس و نکمیاس، ۱۹۷۶، ص ۲۹)» (سیدامامی، ۱۳۸۶: ۳۵۱-۳۵۲)

۷- «کاربرد منتظم سلسله‌ای از تجربیات تنسيق یافته و اثرگذار بر یکدیگر به منظور جای دادن پدیده مورد نظر در شرایطی است که تغییرات آن چنان به طور علمی مشاهده شود که به محتوای دانش بیفزاید.» (ساروخانی، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۱)

۸- «آزمایش، برخلاف مشاهده طبیعت‌گرایانه، همیشه با فرضیه شروع می‌شود - ایدئال آن است که فرضیه از نظریه استخراج شود. آنگاه آزمایشگر با رهنمود شناخت شرایط حدی آن (محیطی که در آن انتظار می‌رود ثابت باقی بماند)، موقعیتی را خلق می‌کند که در آن بتواند با دست کاری تعمدی وقوع علت فرضی و سپس سنجش معلول، آن موقعیت را بیازماید. عاملی علی^۴، که به منزله یک عمل آزمایشی عملیاتی می‌شود، به طور منظم بر روی گروهی از آزمودنی‌ها اعمال می‌شود (گروه آزمایشی) و از اعمال آن بر دو گروه مشابه (گروه کنترل) خودداری می‌گردد. مقایسه‌پذیری یا با هم‌تاسازی آزمودنی‌ها یا با انتخاب تصادفی آنان به گروه آزمایشی و گروه کنترل صورت می‌گیرد. (انتخاب تصادفی، مقایسه‌پذیری را نه با مشابه‌سازی گروه‌ها که با جلوگیری از تفاوت‌های منظم بین آن‌ها تضمین می‌کند.)» (بروئر و هانتز، ۱۳۸۹: ۱۹۷)

1. Experimental Method

2. Intervention

3. Nachmias, David and Chava Nachmias. (1976), Research Methods in The Social Sciences: New York: St. Martin's Press.

4. Causal factor

آزمایش آزمایشگاهی

- ۱- «آندرسون و کارلز اسمیت (۱۹۶۸) می‌نویسد: «هدف اصلی آزمایش آزمایشگاهی به دست آوردن حداکثر تأثیر ممکن بر آزمودنی در درون محدوده‌های ملاحظات اخلاقی و کنترل است. در واقع، موقعیت و عملیات آزمایشی باید به‌طور مستقیم بر آزمودنی تأثیر بگذارد.» (بروئر و هانتز، ۱۳۸۹: ۱۱۱)
- ۲- «روشنی است که هدف از آن ایجاد شرایطی یکسان برای گروه‌های کنترل و آزمایشی می‌باشد که گروه‌ها تنها تحت تأثیر یک عامل مداخله مورد نظر آزمایش قرار می‌گیرند. در این روش با استاندارد و کنترل کردن محیط همه حوادث بین دو دوره آزمایش (پیش و پس از آزمایش) مورد لحاظ قرار می‌گیرند. کنترل همه‌جانبه بر محیط و شرایط قبل و بعد از آزمایش، این امکان را فراهم می‌سازد که هرگونه تفاوت حاصله پس از آزمون (T_2) تنها متناسب به تفاوت بین دو گروه باشد. یعنی مداخله متغیر مستقل در گروه آزمایش و عدم وجود مداخله آن در گروه کنترل باعث تفاوت گشته است.» (واس، ۱۳۸۹: ۱۰۴)

Field experiment

آزمایش میدانی

- ۱- «برخلاف تحقیقات صرفاً آزمایشگاهی اینجا محقق بدون دخالت عمدی در واقعیت، دگرگونی‌های آن را می‌سجد و از آن نتایجی چند برمی‌گیرد. (ساروخانی، ۱۳۷۲، ج: ۱: ۷۲)
- ۲- در آزمایش‌های میدانی، محققان غالباً گروه‌های از قبل موجود را مورد بررسی قرار می‌دهند، اما در این مورد، آن‌ها گروه‌های مختلف (برای مثال کودکان پیش دبستانی) را در شرایط مختلف تماشای تلویزیون قرار می‌دهند (مثلاً تماشای برنامه‌هایی که در جهت منافع اجتماع‌اند، در مقابل تماشای کارتون‌ها و در مقابل شرایطی که تلویزیون اصلاً وجود ندارد). می‌توان در ابتدا گروه‌ها را در نقطه آغاز مشاهده کرد تا تشابهاتشان تعیین شود و سپس بار دیگر آن‌ها را پس از مرحله قرار گرفتن در معرض تلویزیون مشاهده کرد. به‌عنوان نمونه‌ای از بررسی نوع اول می‌توان به آزمایشی اشاره کرد که در آن هدف تحقیق، بررسی تأثیر برنامه‌های تلویزیون بر پرخاشگری بینندگان است. از طریق بینندگان تلویزیون کابلی که به‌وسیله آن جریان ورود برنامه‌های تلویزیونی به خانه‌های مردم قابل کنترل است، می‌توان دو گروه جدا از هم به وجود آورد؛ گروهی که برنامه‌های حاوی خشونت را می‌بیند و گروه دیگر که برنامه‌های تلویزیونی فاقد خشونت را تماشا می‌کنند. طی چند روز یا چند هفته پیش از ارائه تیمار، هنگام ارائه تیمار و پس از آن، فردی از اعضای خانواده می‌تواند هر تغییر عاطفی یا رفتاری را که در اثر دست‌کاری رژیم تلویزیونی در بیننده اتفاق می‌افتد، بررسی کند (مراجعه شود به گورنی، لوی، و استیل ۱۹۷۷). (گونتز، ۱۳۸۴: ۶۹)
- ۳- بررسی‌هایی هستند که در آن‌ها آزمودنی‌ها، در محیط‌های نسبتاً طبیعی، به‌طور تصادفی به موقعیت‌هایی تخصیص می‌یابند و در معرض انواع گوناگون محرک‌های رسانه‌ای قرار می‌گیرند و سپس ادراک، نگرش‌ها و رفتارهایشان اندازه‌گیری می‌شود. معمولاً آزمایش‌های میدانی با بررسی گروه‌های دست‌نخورده و از قبل موجود سروکار دارند اما در حالی که در مورد قبل، گروه‌ها به‌طور طبیعی متفاوت‌اند، در مورد اخیر، محققان

۸ / واژه‌نامه توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

هر گروه را به یک موقعیت خاص تخصیص می‌دهند. این نوع تجربیات، غالباً در مدارس شبانه‌روزی انجام می‌شوند، هرچند در محیط‌های دیگر نیز از آن‌ها استفاده شده است. تقریباً همواره، تأثیرات طی یک دوره زمانی سنجیده می‌شوند. این دوره زمانی حداقل چند ساعت، ولی غالباً بیش از چند روز یا چند هفته است. (گوتتر، ۱۳۸۴: ۳۸۸)

۴- از آنجایی که آزمایش در آزمایشگاه تا حدی وضعیت مصنوعی و غیرعلمی را ایجاد می‌کند، دانشمندان علوم اجتماعی طرح‌های آزمایشی خود را در محیط دنیای واقعی به اجرا درمی‌آورند. این نوع آزمایش‌ها که به آزمایش‌های میدانی مشهور است از طریق تخصیص تصادفی، تحقیق در گروه آزمایش و کنترل را به وجود می‌آورد. تنها گروه آزمایش در معرض مداخله متغیر مستقل قرار می‌گیرد. این مداخله در محیط جهان واقعی صورت می‌پذیرد. این روش در مطالعات مربوط به ارزیابی سیاست‌ها و برنامه‌های راهبردی بسیار شایع است. (واس، ۱۳۸۹: ۱۰۵)

۵- آزمایش میدانی مطالعه پژوهشی در محیط طبیعی است که یک یا چند متغیر مستقل را پژوهشگر دست‌کاری می‌کند و شرایط محیطی تا آنجا که وضعیت اجازه دهد، کاملاً تحت کنترل است. (نچمیاس و نچمیاس، ۱۳۸۱: ۳۱۰)

۶- آزمایش‌های میدانی بنا به تعریف در محل طبیعی زندگی و فعالیت آزمودنی‌ها صورت می‌گیرند و به جای آنکه آزماینده آن‌ها را به آزمایشگاه یا محیط مصنوعی تحت کنترل خویش دعوت کند، خود به محیط آزمودن‌ها می‌رود و آزمایش را در همان جا اجرا می‌کند.

سه عامل سبب شده است تا آزمایش‌های میدانی در مواردی و برای برخی اهداف پژوهشی به آزمایش‌هایی که در محیط آزمایشگاه صورت می‌گیرند، ترجیح داده شود. نخست، برخی از موضوعات اجتماعی یا سیاسی را اصولاً نمی‌توان در محیط آزمایشگاهی تجربه کرد، اما امکان آزمایش میدانی آن موضوعات وجود دارد. برای مثال پژوهشگری که می‌خواهد تأثیر مجموعه برنامه‌های آموزشی سیاسی را که از سوی حزبی سیاسی تدارک دیده شده است، بررسی کند، چاره‌ای جز آن ندارد که آزمایش خود را به قلمروی بیرون از آزمایشگاه یا به همان محیطی منتقل کند که هواداران یا کادرهای حزبی، آموزش سیاسی می‌بینند. دومین عامل، پاسخ به انتقادی است که همواره درباره پژوهش‌های آزمایشگاهی ابراز می‌شود و آن «طبیعی نبودن» محیط آزمایشگاه است. منتقدان می‌گویند رفتاری که مردم در محیط‌های مصنوعی دارند، الزاماً همان رفتاری نیست که در محیط طبیعی از آن‌ها سر می‌زند. به سخن دیگر، اعتبار بیرونی آزمایش‌های آزمایشگاهی به‌طور جدی در معرض پرسش است. عامل سوم، که مرتبط با عامل قبلی است، جنبه واکنش‌دهی شدید آزمایشی آزمایشگاهی است. آزمودنی‌ها چون می‌دانند در معرض یک آزمایش قرار دارند، طبعاً هشیارانه عمل می‌کنند و نسبت به کل جریان آزمایش واکنش نشان می‌دهند. در محیط‌های طبیعی می‌توان این‌گونه واکنش‌پذیری را کاهش داد یا، در صورت ناآگاه گذاشتن افراد مورد بررسی از آزمایشی که در حال انجام است، اصولاً تأثیر آن را از میان برد. (سیدامامی، ۱۳۸۶: ۳۷۰-۳۷۱)

مدخل‌ها ۹۱

۷- به‌طورکلی آزمایش‌های میدانی به دو نوع تقسیم می‌شوند: ۱. آزمایش‌هایی که در آن، آزماینده نوعی مداخله انجام می‌دهد و برخی متغیرها را دست‌کاری می‌کند و ۲. آزمایش‌های «طبیعی» که در آن مداخله‌ای از سوی آزماینده صورت نمی‌گیرد، اما دست‌کاری متغیر مستقل به‌طور طبیعی و به‌واسطه برخی شرایط یا تحولات پدید می‌آید. (سیدامامی، ۱۳۸۶: ۳۷۱)

Transition experiment

آزمایش‌های انتقال

«تکرارهای روش شناختی^۱ نیز حائز اهمیت‌اند. گرچه آن‌ها در معرض خطر سوگیری یک‌روشی^۲ هستند، اما قابلیت اعتماد روش‌ها و یافته‌ها را می‌آزمایند. به همین دلیل، کمپل (۱۹۵۷)^۳ «آزمایش‌های انتقال» را پیشنهاد کرده است. آزمایش‌های انتقال مطالعات چند روشی هستند (که ممکن است شامل روش‌هایی غیر از آزمایش کردن باشند) که هم تکرار مفهومی^۴ پیشین - مطالعه ایده‌های یکسان با یک نوع روش متفاوت - و هم تکرار روش شناختی را با هم ترکیب می‌کنند. تکرار مفهومی از تهدید سوگیری تک‌روشی علیه اعتبار مصون است، درحالی‌که تکرار روش شناختی کارآزمون قابلیت اعتماد یافته‌های پیشین را انجام می‌دهد و با شکل جدیدی از مقایسه، یافته‌های حاصل از تکرار مفهومی را مورد مقایسه قرار می‌دهد. مطالعات انتقال^۵، به‌ویژه زمانی مناسبند که فاصله زمانی قابل توجهی بین پژوهش کنونی و مطالعاتی که در حال تکرار شدن هستند، سپری شده باشد. در این صورت، ناتوانی در تکرار یافته‌های پیشین ممکن است به دلیل دگرگونی اجتماعی اساسی در فاصله بین مطالعات باشد نه نبود قابلیت اعتماد (در صورت تکرار روش شناختی) یا استفاده از یک روش پژوهش دیگر (در صورت تکرار مفهومی). مطالعات انتقال با مقایسه این دو نوع تکرار و نیز مقایسه مطالعات گذشته، این تفسیرهای مختلف را دسته‌بندی و مرتب می‌کند.» (بروئر و هانتر، ۱۳۸۹: ۷۶-۷۷)

آزمایش‌های تعیین‌کننده

«آزمایش‌های تعیین‌کننده مطالعاتی هستند که با گردآوری داده‌ها درستی یا نادرستی فرضیه‌ها یا نظریه‌های رقیب را تمیز می‌دهند.» (بروئر و هانتر، ۱۳۸۹: ۶۲)

Natural Experiment

آزمایش‌های طبیعی

۱- «آزمایش طبیعی غالباً در جریان زندگی اجتماعی در دنیای واقعی رخ می‌دهد و محقق اجتماعی این آزمایش‌ها را به شیوهٔ آزمایش آزمایشگاهی طراحی می‌کند و به اجرا در می‌آورد.» (بی، ۱۳۸۱، ج ۲: ۵۲۵)

۲- «در این نوع طرح تحقیق آزمایشی، وقایع و حوادث طبیعی به‌عنوان عامل مداخله‌گر یا متغیر مستقل مورد لحاظ قرار می‌گیرند و از مداخلات کنترل‌شده توسط محقق خبری نیست. معمولاً در این روش محقق وقوع یک حادثه را پیش‌بینی می‌نماید و بر این اساس داده‌های خود را پیش و پس از وقوع حادثه جمع‌آوری و

1. Methodological replication

2. Mono method bias

3. Campbell, D. T. (1957). Factors relevant to the validity of experiments in social settings. *Psychological Bulletin*, 54, 294-312.

4. Conceptual replication

5. Transition studies

۱۰ / واژه‌نامهٔ توصیفی-کاربردی روش پژوهش در علوم اجتماعی و ارتباطات

به بررسی تأثیر حادثه از طریق یک گروه کنترل که در معرض آن حادثه طبیعی نبوده است، می‌پردازد. به‌طور مثال اگر محقق تأثیر تصویب یک لایحه قانونی مثلاً در خصوص حقوق زنان یا تسهیل امر طلاق را به شرایط آن‌ها و مثلاً نرخ طلاق محتمل می‌داند، می‌تواند تأثیر تصویب لایحه قانونی را بر شرایط و نرخ طلاق قبل و بعد از تصویب لایحه بررسی نماید. بدین ترتیب هرگونه تغییر عمده در نرخ طلاق را می‌توان معلول تصویب لایحه قانونی دانست.» (واس، ۱۳۸۹: ۱۰۸)

۳- «آزمایش‌های طبیعی به بررسی گروه‌های دست‌نخورده یا از قبل موجود می‌پردازند که به‌طور طبیعی با یکدیگر متفاوتند و این امر از طریق تخصیص محقق اتفاق نمی‌افتد. لازمه این نوع آزمایش‌ها، آن است که محققان رویدادهایی را بررسی کنند که به‌طور طبیعی در اجتماع و رسانه اتفاق می‌افتد و تأثیر این رویدادها از طریق تحلیل داده‌های تاریخی یا گردآوری داده‌های جدید از نمونه‌های بزرگ یا کوچک در چند مقطع مختلف قبل و بعد از وقوع این رویدادها، اندازه‌گیری شود. پنج نوع آزمایش طبیعی اصلی برای سنجش تأثیر تلویزیون بر رفتار انجام شده است: ۱- طرح پیش‌آزمون - پس‌آزمون با گروه‌های گواه؛ ۲- پیش‌آزمون - پس‌آزمون تنها با یک گروه؛ ۳- تنها پس‌آزمون با یک گروه؛ ۴- تنها پس‌آزمون با بیش از یک گروه؛ ۵- طرح توالی زمانی.» آگوتتر، ۱۳۸۴: ۴۰۱-۴۰۲

Classic Experience

آزمایش کلاسیک

«آزمایش‌های کلاسیک در علوم طبیعی و علوم اجتماعی شامل سه بخش و هر بخش شامل دو جزء عمده است: (۱) متغیر مستقل و متغیر وابسته، (۲) آزمون مقدماتی و آزمون نهایی، (۳) گروه آزمایشی و گروه گواه.» (ببی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۴۸۰)

آزمایش‌های میدانی، مزایای

«آزمایش‌های میدانی در مقایسه با آزمایش‌های آزمایشگاهی چند مزیت دارند:

- اعتبار بیرونی، از آنجاکه آزمایش در محیط طبیعی صورت می‌گیرد، رفتار مشاهده شده احتمالاً همان رفتاری است که افراد در هر صورت در شرایط مشابه بروز می‌دانند، بنابراین می‌توان آن را به جمعیت‌های مشابه تعمیم داد. به عبارت دیگر، شرایط آزمایشگاهی تأثیر خاصی که بتواند سبب تغییر رفتار عادی آزمودنی‌ها شود، برجا نمی‌گذارد.
- واکنش دهی کمتر یا غیرواکنشی بودن، در محیط‌های طبیعی حتی در شرایطی که آزمودنی‌ها از آزمایش مطلع هستند، می‌توان شرایطی را فراهم آورد که واکنش دهی کمتر باشد. در برخی آزمایش‌های میدانی اصولاً می‌توان آزمایش را به گونه‌ای انجام داد که آزمودنی‌ها از اینکه تحت آزمایش قرار دارند باخبر نباشند، در نتیجه واکنش دهی کلاً حذف می‌شود.
- توانایی مطالعه وضعیت‌ها و فرآیندهای پیچیده، در مواردی که پژوهشگر قصد دارد برخی وضعیت‌ها یا فرآیندهای پیچیده را مطالعه کند، امکان بازسازی شرایط مناسب در آزمایشگاه وجود

- ندارد، بنابراین باید از آزمایش‌های میدانی که ظرفیت این کار را دارند، استفاده کند.
- هزینه نسبتاً کم، آزمایش‌های میدانی در مقایسه با آزمایش‌های آزمایشگاهی معمولاً کم‌هزینه‌تر هستند، زیرا پژوهشگر از امکان خاصی که در آن انواع کنترل‌ها صورت گرفته است، استفاده نمی‌کند و مجبور نیست به داوطلبان آزمایش که به آزمایشگاه رجوع کرده‌اند، وجهی پرداخت کند. (دومینیک و ویمر، ۱۳۸۴، صص ۳۹۷-۳۹۵) (سیدامامی، ۱۳۸۶: ۳۷۲)

آزمایش‌های میدانی، معایب

«اما درعین حال آزمایش‌های میدانی معایبی نیز دارند که اهم آن‌ها به شرح زیر است.

- نبود کنترل و آگاهی نسبت به متغیرهای مزاحم، پژوهشگر در آزمایش‌های میدانی نه تنها بر بسیاری عوامل ناخواسته کنترل ندارد، احتمالاً از وجود بسیاری از آن‌ها مطلع هم نیست و در نتیجه نمی‌تواند نسبت به روابط علت و معلولی مشاهده شده خود چندان مطمئن باشد. اگر او بخواهد انواع کنترل‌ها را اعمال کند، در آن صورت شرایط را از حالت طبیعی خارج کرده است.
- مسائل اخلاقی، در آزمایش‌های میدانی اگر پژوهشگر بخواهد با مداخله‌های خود برخی آزمودنی‌ها را در معرض آزمایش‌های سخت قرار دهد، دچار مسائل اخلاقی خواهد شد. برای مثال آزمایش معروفی را که برای تأثیر انزوای اجتماعی روی میمون‌ها انجام داده‌اند، نمی‌توان روی کودکان انجام داد و عده‌ای کودک را از هر نوع رابطه با دیگران جز در اوقات غذا خوردن محروم کرد. فریب دادن آزمودنی‌ها در آزمایش‌های میدانی نیز ممکن است از نظر اخلاق مشکل‌ساز باشد و حتی با اعتراض بعدی افراد مورد آزمایش روبه‌رو شود. (مک نیل، ۱۳۷۶، ص ۷۱)
- موانع بیرونی بازدارنده یا مُخَلِّ، در مواردی ممکن است پژوهشگر پس از انجام مقدمات لازم یا حتی انجام بخشی از آزمایش، با مخالفت برخی مسئولان یا تصمیم‌گیرندگان روبرو شود که اجازه نمی‌دهند با افراد تحت کنترل آن‌ها مانند خوگچه آزمایشگاهی رفتار شود و در نتیجه ممکن است آزمایش نیمه‌کاره رها شود. (ویمر و دومینیک، ۱۳۸۴، ص ۳۹۸) این مشکل و مشکل قبلی از برخی جنبه‌ها ناشی از این وضعیت است که پژوهشگر از آزمودنی‌هایی استفاده می‌کند که در اختیار او نیست، ضمن اینکه این آزمودنی‌ها در قبال خدماتی که ارائه می‌دهند دستمزد یا هدیه‌ای نیز دریافت نمی‌کنند. (سیدامامی، ۱۳۸۶: ۳۷۳-۳۷۴)

آزمون تئوری

«این روش که بنا بر نظر (yin) در مرکز توجه تحقیقات موردی است با استفاده از یک تئوری یا مجموعه‌ای از تئوری‌های رقیب در صدد پیش‌بینی نتیجه خاص برای یک مورد با مشخصات ویژه است. این تئوری می‌تواند ساده یا پیچیده باشد.» (واس، ۱۳۸۹: ۳۳۷)

آزمون تئوری در مطالعات موردی، تحلیل مبتنی بر

«آزمون فرضیات تئوریک را با روش‌های مختلف می‌توان انجام داد. Yin دو رویکرد را پیشنهاد می‌نماید. این دو رویکرد عبارتند از هم‌تاسازی الگویی و تحلیل سری زمانی. برخی صاحب‌نظران این دو روش را همانند یکدیگر می‌دانند هرچند در این فصل این دو روش به‌طور جداگانه بحث می‌شود. ۱. هم‌تاسازی الگویی: این روش که خود نوعی آزمون تئوری است با پیش‌بینی مجموعه‌ای از فرضیات آغاز می‌شود. این پیش‌بینی‌ها بر مبنای یک مدل تئوریک که منعکس‌کننده رویکرد آزمون تئوری است خواهد بود. تجزیه و تحلیل می‌تواند به‌صورت ارائه مجموعه‌ای از الگوهای مختلف باشد که بر پایه تئوری‌های رقیب قابل پیش‌بینی هستند. شکل و پیچیدگی روش هم‌تاسازی الگویی می‌تواند بسیار متفاوت باشد. اصل اولیه در این روش برای پایه استوار است که هر اندازه الگوی پیش‌بینی شده همراه با جزئیات باشد به همان اندازه آزمون تئوری از صلابت و اعتبار بیشتری برخوردار است. پس از آنکه الگوی خاصی از کیس (مورد) با توجه به فرضیات تئوریک پیش‌بینی شد در آن وقت نوبت انجام تحقیق فرا می‌رسد. اگر کیس (مورد) با الگوی پیش‌بینی شده مطابقت نماید در آن صورت تئوری به همان صورت که یک آزمایش موفق ثابت کرده مورد تأیید قرار می‌گیرد. در مقابل اگر کیس با الگوی پیش‌بینی شده همخوانی نداشته باشد تئوری نیاز به جرح و تعدیل دارد. به نظر Yin میزان پیچیدگی روش هم‌تاسازی بستگی به تعداد متغیرهای مستقل و وابسته در الگوهای مورد انتظار دارد؛ ۲. الگوهای ساده: ساده‌ترین مدل هم‌تاسازی متشکل از یک متغیر مستقل با دو خصوصیت مثلاً مذکر و مؤنث است و یک متغیر وابسته با دو مشخصه که هر کدام در شرایط خاصی عمل می‌کند.» (واس، ۱۳۸۹: ۳۸۳-۳۸۴)

آزمون تئوری و تئوری‌سازی، تفاوت میان

«تفاوت میان آزمون تئوری و تئوری‌سازی در این است که در آزمون تئوری محقق با پیش‌فرض‌هایی آماده، تحقیق را آغاز و درصد کشف این واقعیت است که آیا شرایط واقعی زندگی با پیش‌فرض‌های اولیه همخوانی دارد یا نه؟ در حالی که در مدل تئوری‌سازی محقق تنها با یک پرسش و شاید یک پیش‌فرض نخستین کار تحقیق را شروع و با بررسی کیس‌های واقعی به تئوری خاص و یا مجموعه‌ای از پیش‌فرض‌های جدید می‌رسد.» (واس، ۱۳۸۹: ۳۴۰)

آزمون چندگانه

«آزمون چندگانه، شامل استخراج مجموعه گسترده و گوناگونی از فرضیه‌ها از یک نظریه واحد است. برخلاف آزمایش‌های تعیین‌کننده که در آن‌ها فرضیه‌ها رقیب یکدیگر تلقی می‌شوند، در آزمون چندگانه فرضیه‌ها مکمل یکدیگرند؛ زیرا به‌طور منطقی همگی از یک نظریه استخراج می‌شوند. همچنین استنتاج چندین فرضیه مختلف از یک نظریه دقیق تراز استنتاج یک یا چند فرضیه مشابه از آن نظریه، قدرت پیش‌بینی آن نظریه را با دقت بیشتری مورد آزمون قرار می‌دهد. هر قدر تعداد و تنوع فرضیه‌ها بیشتر باشد، احتمال بیشتری وجود دارد که نظریه‌ای که آن فرضیه‌ها از آن استخراج شده‌اند، همه آن‌ها را پیش‌بینی کند، گویا اینکه ممکن است نظریه‌های دیگر یک تعدادی از آن‌ها را پیش‌بینی کنند. از آنجا که نظریه‌ها در پیش‌بینی‌های خود